

**ОПУБЛ.: ГУМАНІТАРНИЙ ЖУРНАЛ.-2007.- ЗІМА-ВЕСНА.-С.110-113
АЙТОВ С.Ш.**

**УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ
ХХ СТ. У КОНТЕКСТІ ПІДХОДІВ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОГО ТА
ІСТОРИКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО
ПІЗНАННЯ.**

Філософія історії і історична антропологія досліджують історичні процеси на різних когнітивних рівнях і за допомогою різних методологій. Спорідненість об'єктів, вивчаємих цими науками, зокрема, масова свідомість народів і „локальних” цивілізацій у зв'язку з траєкторією їх історичного розвитку і проекцією останнього у майбутнє, створює умови для теоретичної, методологічної взаємодії цих наук. Проблемою даної роботи є з'ясування значення студій українських істориків кінця ХІХ- початку ХХ ст. над вітчизняною історією для філософсько-історичних та історико-антропологічних аспектів аналізу українського історичного процесу; для поглиблення когнітивних можливостей українського історичного та соціально-гуманітарного пізнання. Філософсько-історичні концепції М.Я. Данилевського, О. Шпенглера, В. Шубарта, А. Дж. Тойнбі, Л.М. Гумільова, філософсько-політична теорія С. Хантингтона, що виникла як синтез ідей Тойнбі і геополітичних підходів, є вельми розповсюдженими у науковому середовищі Східної Європи. Однак студії над значенням філософсько-історичних та історико-антропологічних аспектів діяльності українського історичного процесу є вельми мало

дослідженими. З точки зору філософсько-історичних підходів ця обставина пов'язана із більшою орієнтованістю даної науки на осмислення шляхів розвитку „макрооб'єктів” (цивілізацій), їх стратегічних траєкторій у історичному процесі. З точки зору історичної антропології, саме цілісність, когнітивна „макроорієнтованість” вивчення великих історичних феноменів, виступають перепонами на шляху можливості рецепції концепцій і пізнавального досвіду останньої.

Метою даної роботи є дослідження студій українських дослідників кінця ХІХ- початку ХХ ст. над вітчизняною історією у контексті когнітивних підходів філософії історії і історичної антропології. Вирішення вказаної задачі є актуальним для вивчення різноманітних проблем соціально-гуманітарного пізнання (зокрема, культурології, соціальної психології, соціальних історії та філософії). Аналіз даних аспектів досліджень істориків вказаної доби дає можливість краще зрозуміти сутність і динаміку українського історичного процесу та встановити філософські і антропологічні підвалини українського історичного пізнання. Наукова творчість українських вчених у галузі всебічного дослідження соціального буття та історичного функціонування суспільства України корелює із завданнями історичної антропології однією із яких, за думкою А.Я. Гуревича, є „...відтворення картин світу, властивих різним епохам і культурним традиціям, й тим самим реконструкція суб'єктів реальності, які були змістом свідомості людей даної епохи і культури та визначали стиль і сутність останньої, характер відносин людей до життя, їх самосвідомість” [3, с.237]. Історична антропологія може бути представлена як міждисциплінарний когнітивний комплекс, простір, який поєднує інтелектуальні надбання низки наукових дисциплін (зокрема, індивідуальної, соціальної і етнічної психології, соціології, географії та інші). Діалог філософії історії та історичної антропології об'єктивно зумовлений високим теоретичним, методологічним рівнем цієї галузі філософського пізнання, орієнтованої на осмислення і пояснення історичних

події та, головним чином, історичних процесів, наявністю у власному інтелектуальному універсумі досить значимої історико-антропологічної компоненти. У контексті даного діалогу історико-антропологічне пізнання може виконати функції: обґрунтування та дослідження особливостей національних культур, соціально-економічних і політичних систем; знаходження історичних аналогій та „точок перетину” у розвитку етносів і цивілізацій; проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного і міжцивілізаційного діалогу, особливо у аспектах взаємопорозуміння різних історичних традицій, етнічних світобачень, конфесійних практик.

Слід відзначити що філософія історії містить певні підходи, які кореспондують із підходами та цінностями історичної антропології, одним із яких є запровадження категорії ментальності. Досліджуючи цивілізації, що утворюють світоустрій в кожен історичну епоху, неможливо ігнорувати ментальність цих великих природних і соціокультурних цілісностей, вивчаємих філософією історії. В свою чергу, поняття ментальності та повсякденного життя є одними із головних у історичній антропології. В останній воно трактується як „... наявність у людей того або іншого суспільства належності до однієї культури, детерміновану загальним „розумовим інструментарієм”, „психологічною оснасткою”, яка дає можливість по-своєму сприймати власне природне і соціальне оточення й самих себе” [3, с.237].

Спектр когнітивних підходів філософії історії, які стосуються дослідження ментальних основ локальних цивілізацій та їх фундаментальних елементів є досить важливими для глибокого розуміння сутнісних особливостей української історії. Так, І.Г.Гердер часто використовував поняття „характер народу” [2, с.231]. М.Я.Данилевський у теорії культурно-історичних типів відводив належне місце соціально-психологічним чинникам цих „ квазіцивілізаційних” утворень. На його погляд особливості психічного складу народів роблять їх особливими і самобутніми суб'єктами історії [7,с.494]. На важливу роль у генезі і розвитку

високих культур „ментальних” чинників вказував О.Шпенглер [14,с.25 - 38]. Ментальні соціокультурні і соціально-психологічні особливості, що впливають на розвиток цивілізацій та історичних феноменів, які мають велике значення для розвитку останніх, відзначив В. Шубарт [14, с.108].

Автор теорії „локальних цивілізацій”, А.Дж.Тойнбі, відзначив існування, важливу роль у їх виникненні та розвитку ярко виражених „психічних або духовних якостей, котрі можна знайти у окремих людських суспільствах і які можуть слугувати окремим чинником, що спрямовує певне суспільство до шляху цивілізації” [12, с.101- 102]

Л.М.Гумільов, обстоювавший теорію етногенезу, і обґрунтувавший соціально-біологічну природу етносу, вважав ментальність потужним чинником етнічного розвитку. На його думку, „кожен етнос має власну внутрішню структуру і власний неповторний стереотип поведінки, ... який змінюється від покоління до покоління [6, с. 99]. В свою чергу, „...стереотип поведінки етносу є такий саме динамічний, як і етнос. Обряди, звичаї, норми, взаємовідносини змінюються або поступово, або дуже швидко” [6, с.101].

Сучасні цивілізаційні та історико-антропологічні дослідження репрезентовані масштабними науковими проектами вчених Росії та України [13]. На відміну від західних колег, російські та українські дослідники – історики, соціологи, культурологи, філософи, економісти – досить широко дискутують та вживають у власних студіях інтелектуальні здобутки цивілізаційної теорії, історії ментальностей – з метою пояснення особливостей сучасного світу, глибинного аналізу історичних шляхів країн, регіонів та цивілізацій

Українське історико-антропологічне пізнання, підходи якого були властиві для наукової творчості низки українських дослідників, серед головних переваг, має досить потужну наукову традицію вивчення етнопсихологічних, релігійних, культурних, побутових особливостей українців у порівнянні з відповідними

сферами буття сусідніх і споріднених народів. Широку відомість отримали праці М.І. Костомарова та В.Б. Антоновича, присвячені зіставленню україно-російських [10] та україно-російсько-польських [1] особливостей у вказаних аспектах національного буття. Компаративізм, прагнення вивчати історію України у контексті історичних процесів Росії та Європи є властивими для пізнавальних підходів М.П. Драгоманова [9, с.429-431]. Дослідження літературної творчості предків українського народу М.С. Грушевський провів на тлі вивчення всесвітніх процесів розвитку первісної культури та фольклору [5]. Той же підхід студій над українською народною культурою був покладений вченим і в основу однієї із його концептуальних праць [4, с.3-9]. Показово, що вже для українського класичного історичного пізнання не були чужі і актуальні сьогодні ідеї цивілізаційного розвитку та глобалізації. Так, М.І. Костомаров, на прикладі вивчення розвитку Давньої Русі, проаналізував вплив географічного та етнокультурного чинників на особливості російського історичного процесу і російської цивілізації [11, с.3-7], а М.Н. Драгоманов писав про основи майбутнього демократичного всесвітнього устрою [9,с.315-316]. Цікаво відзначити, що прозирання визначних українських вчених знайшли істотне наукове продовження у фундаментальній монографії вітчизняних дослідників, присвяченій аналізу сучасних цивілізаційної динаміки та глобалізаційних процесів [13].

Серед характерних когнітивних та ціннісних рис класичного українського історичного, історико-антропологічного пізнання, які об'єктивно сприяють діалогу вітчизняної ті іноземних культур можна, зокрема, відзначити: етнографізм, антропологізм, гуманізм, глибоке розуміння оригінальності та органічності українського історичного процесу, етнокультурний плюралізм, дослідження історії українського народу у поєднанні з вивчення минулого інших народів (головним чином сусідніх, діаспори яких мешкали в нашій країні).

При цьому етнографізм трактується як вивчення етнічних засад, національного буття українців і сусідніх націй; антропологізм полягає у студіях над етнічною психологією, засадами національного характеру; етнокультурний плюралізм реалізується вітчизняними дослідниками „класичної доби” – від М.О. Максимовича до М.С. Грушевського як розуміння варіативності національних історичних процесів, унікальності й великого значення кожної культури для всього світу.

Слід відзначити, що вказані вище ознаки історико-антропологічної орієнтованих та історико-антропологічних досліджень української історичної науки присутні, зокрема, у наукових працях про історію запорозького козацтва Д.І. Яворницького. У його роботах, серед інших проблем, розглянуті етнографічні особливості та риси як українських козаків так і їх сусідів - поляків, росіян, кримських татар тощо. Антропологізм проявився у вельми ретельному опису військового та мирного побуту, повсякденного життя січовиків. Етнокультурний плюралізм знайшов прояв у відсутності в творах українського вченого уявлення про вищість запорозького козацтва як феномена вітчизняної історії над культурою та історичними досягненнями інших народів [16].

Отже, концептуальні підходи творчості українських вчених кінця ХІХ-початку ХХ ст. можна вважати важливою складовою українського історико-антропологічного пізнання, яке вельми інтенсивно розвивалося у другій половині ХІХ- першій третині ХХ століття. Наукові надбання українських дослідників складають когнітивні умови утворення та розвитку парадигми вивчення вітчизняного історичного процесу на тлі загальноєвропейського історичного процесу, що фактично надає даним студіям над історією філософсько-історичні риси; дозволяє включити історію України у склад основних геополітичних та “мегаісторичних” тенденцій розвитку Європи та Євразії. Велику цінність мають дослідження вітчизняними вченими історичних

процесів, їх антропологічних вимірів, у поєднанні з процесами розвитку культурних Універсумів, цивілізаційних масивів.

Отже, потенціал і можливості українського історичного, історико-антропологічного пізнання у створенні нової, справді ефективної парадигми наукового розвитку, є досить потужним. А ефективна участь історичного пізнання у формуванні моделі соціально-політичного розвитку, яка б ґрунтувалася на діалозі, а не на „конфлікті цивілізацій" може стати однією із головних завдань сучасної історичної науки, філософської думки та соціально-гуманітарних наук.

Джерела і література

1. Антонович В.Б. Три національні типи народні /Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. - К., 1995. - с. 90-102.
2. Гердер И.Г. Идеи о философии истории человечества. - М. 1977.
3. Гуревич А.Я. Историческая антропология: проблемы социальной и культурной истории // Гуревич А.Я. История – нескончаемый спор – М.: РГГУ, 2005. – с288 -299
4. Грушевський М.С. Збереження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Україна.- 1925. - №5.
5. Грушевський М.С. Історія української літератури // У 6 томах, 9 книгах - Т. 1. - К, 1993.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли.-Спб.: "Кристалл", 2001- 639с.
7. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М.: Книга., 1991. -572 с.
8. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х томах. Т.1. - К.: Наукова думка, 1970.-с481-483
9. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. теж саме.-Т-2.-К.: Наукова

думка, 1970.- с. 312-367.

10. Костомаров Н.И. Две русские народности // Основа. - 1861.-№3-с.33-80.
11. Костомаров Н.И. Мысли о федеративном начале в Древней Руси // Исторические монографии и исследования. - Том 1. - Спб, 1863
12. Тойнби А.Дж. Постыжение истории. – в 2х т. – т.1 – М. : Айрис – Пресс, 2004 – 638с.
13. Цивилизационные модели современности и их исторические корни.- К.: Наукова думка, 2002. - 630 с
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. В 2-х т.- Т. 1.- Минск, 1999.
15. Шубарт В. Европа и душа Востока // Общественные науки и современность. – 1993 - №1- с.108 – 120
16. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. –У 3-х томах.-Львів.: 1990-1992